

DECEMBER 1998

Nya Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

God Jul och Gott Nytt År

Tillönskas alla medlemmar, kolleger, välvilliga främjare och nyttjare av ArkivCentrum.

I er hand håller ni nu Nya Aktstyckets första nummer. Aktstycket var Folkrörelsernas arkivs medlemsblad. Nya Aktstycket är ett gemensamt medlemsblad för de två arkiv som samverkar på ArkivCentrum: Folkrörelsernas arkiv i Örebro län och Örebro läns företagsarkiv.

Med detta blad vill vi hålla kontakt med våra medlemsorganisationer och medlemsföretag, men vi hoppas också att andra läsare ska kunna hitta något av intresse i Aktstycket. Vi tar emot tips och synpunkter på utformning och innehåll.

I det här numret har vi givit plats för ett blandat stoff från olika områden av arkivens verksamhet.

För 100 år sedan organiserade sig Örebro arbetare politiskt och skapade Örebro socialdemokratiska arbetarekommun. En av dem som var med, kommunens förste ordförande, August Lagerström, som sedermera blev syndikalist, har givit en intressant, livfull och kritisk ögonblicksbild från arbetarrörelsens genombrottsår i närkemetropolen. Minnesbilderna är från 1921 och har hämtats från tidningen Syndikalisten, som gavs ut av Sveriges Arbetares Centralorganisation.

Årets stora händelse för ArkivCentrum var naturligtvis invigningen den 3 oktober. Med landshövdingens benägna tillstånd publicerar vi hennes tal från den stora dagen.

En annan viktig händelse under

arkivåret var Arkivens Dag den 7 november. I samband med detta skrev Göran Henrikson en artikel om arkiv i Nerikes Allehanda, som vi också trycker i Aktstycket.

Under hela året har det strömmat in material till ArkivCentrum. Några av dessa arkiv presenteras under rubriken Nyinkommet på ArkivCentrum.

Några spännande nyheter på bok- och trycksaksfronten vill vi också presen-

tera för våra medlemmar och läsare.

Att folkrörelse- och företagsarkiven nu finns tillsammans i ArkivCentrums lokaler är mångas förtjänst. Särskilt betydelsefullt har stödet från Örebro läns landsting och länsstyrelsen varit. Många goda krafter har samverkat till det lyckosamma resultatet. Styrelserna för de bägge arkiven sänder ett stort och varmt tack till alla som gjort 1998 till ett märkesår för arkivsaken i Örebro län.

Reklambroschyr från 1949 ur Oskarier arkiv.

Landshövding Gerd Engman knyter ihop de båda arkiven vid invigningen av Arkiv-Centrum Örebro län lördagen den 3 oktober 1998. Till vänster landstingsråd Sölve Persson, till höger docent Thord Strömberg. Ceremonin övervakas av arkivchef Göran Henrikson.

ArkivCentrums invigning

Invigningen den 3 oktober blev en mycket lyckad tillställning. När inledningsmarschen, med den äran spelad på dragspel av Hans Johansson från Karlskoga, hade klingat ut kl 10.00 kunde dagens högtidstalare, Gerd Engman, räkna in ca 140 gäster. Landshövdingen avslutade sitt tal med att som invigningsritual knyta ihop två gula band, ett för varje arkiv, vilka räcker henne av de två arkivens ordföranden Thord Strömberg och Sölve Persson. Dessa höll också var sitt anförande i vilka de underströk fördelarna och betydelsen av etablerandet av ArkivCentrum.

Talare och gratulanter stod på kö. Högskolan genom professor Ann-Sofie Ohlander, Örebro kommun genom Torgny Larsson, Christer Bogefeldt för Riksarkivet, Britta Hammarbacken för Örebro läns hembygdsförbund, Ulf Hugmark från SAF-distriktet och Bode Janzon från Värmlandsarkiv var några av de tjugotvå talarna. Många vänliga och uppskattande ord sades om folkrörelse- och företagsarkiven. Styrelser och personal överöstes av gåvor i alla de former. Fyrtiofem organisationer, företag och personer överlämnade sina gåvor. Här fanns stiliga blomstergrupper från Föreningssparbanken, Stadsarkivet i Örebro och Metall 21:an, vackra tavlor från Gullspångs Kraft, ABF och Karl-

skoga kommun, en specialskriven dikt från PRO:s kulturråd i Karlskoga, värdefulla böcker av Alf Pettersson och Kerstin och Folke Bernström, linneduk och brieostar från arkivkolleger i Värmland. Och så blommor och åter blommor. Ja det var en härlig dag!

Efter att den långa talarlistan var avverkad kunde gästerna till Hans Johanssons buföringsmarsch från Malugn tåga mot ArkivCentrums inre regioner för att hugga in på sandvikare, öl och cider. Arkivmagasinens dörrar slogs också upp och besökarna kunde ta del av skatter från de bägge arkivens bestånd. I vimlet syntes bl a Arne Upling med hustru, sedermera lycklig vinnare av förstapriset i tipspromenaden: två biljetter till Hjalmar Söpa. Bland gästerna märktes också Laila Segersten från Vuxenskolan, kommunalrådet Erik Johansson, journalisterna Alf Rune och Bengt Wiktorsson från NA respektive ÖK, förra landstingsrådet Helny Westman, kulturchef Bertil Burman, Elisabeth Andersson från Högskolebiblioteket, Göran Sahlberg från Missionsskolan, Bengt Wenzel från Socialdemokraterna, Per Johan Behrn och många, många andra.

Festligheterna avslutades med att professor Ann-Sofie Ohlander höll en invigningsföreläsning under titeln *"Att upprätthålla tiden – om minne och iden-*

titet" i vilken hon bl a underströk arkivens stora betydelse som förvaltare av vårt kollektiva minne.

Kl 13.00 öppnades för allmänheten med visningar, tipspromenad, gamla örebrobilder, bokbinderi och kalligrafi samt ett bildspel om sko- och gruvindustri. När portarna stängdes kl 16.00 kunde personal och styrelser med fog känna, att det hade varit en lyckad dag.

Ett år i nya lokaler

I december för ett år sedan började den spännande och ansträngande överflyttningen av folkrörelsearkivet till de nya lokalerna. Flyttningen skedde i egen regi och med en gemensam kraftanstängning lyckades vi ro det hela i hamn. Det tog hela våren och sommaren att få allt material på plats och att uppdatera databaserna och söksystemen.

Inredningen skaffades steg för steg under våren och sommaren med hänsyn tagen både till estetiken och ekonomin. Arbetet har skett i samråd med inredningsarkitekt Ingrid Stattin. Helt ny är ArkivCentrums reception, med en funktionell och vacker receptionsdisk som ständigt är bemannad. Den konstnärliga utsmyckningen i receptionen har Örebro kommun och Örebro läns landstings konstexperter hjälpt oss med. Receptionen pryds av en mycket vacker

väv av Viveca Nygren deponerad av Örebro kommun.

Nytt är också ett studierum med plats för 24 personer i klassittning. Forskar- rummet är stort och ljusst och kan ta 20 personer samtidigt. Ytterligare ett stort grupprum finns som kan utnyttjas för möten och sammanträden men också som uppagnings- och ordnarrum och till extra arbetsplatser.

Forskarna har också för första gången fått ett eget paus- och fikarum, där de kan värma och äta mat eller ta en kopp kaffe och tala med varandra utan att störa. Också för de anställda finns ett rejält tilltaget personalkök.

Gerd Engmans invigningstal

Mina damer och herrar

I dag höjs värdet ytterligare på vårt län. Man brukar ju kalla kunskapskällor för banker. Men jag tycker ArkivCentrum är bättre än så. För till skillnad mot de pengar som finns i våra banker, så ökar värdet på *varje* papper här på ArkivCentrum. Här finns vare sig inflation eller baisse. Här kan yuppisar och finansmän komma på studiebesök, här är banken som ständigt har hausse!

Ja, egentligen kanske jag skulle börja med att gratulera huvudmännen till denna investering. Grattis Folkrorelsernas arkiv i Örebro län. Grattis Örebro läns företagsarkiv!

Här skulle jag vilja citera Wilmer X:

*”Och min matematik
Ja den saknar ju all logik
Ett och ett är två men blir tre när vi blir ett
Ett och ett är två men blir tre när vi blir ett”*

(Tur att hon inte sjöng, tänker ni nu – det ser jag på er)

Men den här gången var det texten som jag avsåg vara passande. För i sådana här sammanhang blir inte folkrorelsernas arkiv plus företagsarkivet två arkiv när ni blir ett, utan mer än så. De värden som kan aktiveras från denna bank kan aldrig underskattas. Men det ska också betonas, att så länge som skatten ligger nergrävd är värdet begränsat. För det är i samma ögonblick som upp-

gifterna exponeras som värdet uppstår, och då – å andra sidan – kan samma papper användas hur många gånger som helst och varje gång det exponeras uppstår nya värden.

Den matematiken saknar inte logik, även om det kan vara svårt för naturvetenskapen att klä ekvationen i den vanliga matematiska terminologin. Sett i det perspektivet är tillgängligheten ett nyckelord för arkiv som ska göra samhällsnytta. Och det vet jag också har varit ledstjärnan när företagsarkivet och föreningsarkivet blivit sambos.

Tillgängligheten handlar ju inte bara om öppettider, det handlar också om systematik och användarvänlighet. Den som vill söka ska ha lätt att finna. Den nya IT-tiden har avsevärt ökat tillgängligheten för professionella och amatörforskare. Internet har exempelvis ineburit en renässans för släktforskningen, och jag vet att ArkivCentrum har ambitioner just med Internet och andra IT-medier.

Rätt fungerat kommer ArkivCentrum att vara ett slags skyltfönster över vårt läns historia, över dess små och stora händelser. För ungefär 100 år sedan började föreningslivet i vårt län att blomstra. Fackföreningsrörelsen startade, frikyrkor öppnade, nykterhetsrörelsen växte sig stark, idrottsföreningar bildades i stort sett varje by och i varje kvarter. Samhället förändrades sakta men tydligt. I dag har vi ett annat samhälle. Men utan de för-

Landsövding Gerd Engman.
Foto: Christer Pöhner.

ändringar som gjordes för 100 år sedan hade vårt län inte sett ut som det gör i dag.

I dag har vi andra utvecklingsmönster. I dag förändras samhället fort och i mångas ögon otydligt. Vad betyder egentligen IT-revolutionen? Varför har vi i årets val så lågt röstetal? Vad engagerar ungdomarna i dag? Vad för slags arbeten ska utföras när inte fabriker behövs så mycket arbetskraft längre? Ja, det är exempel på frågor som ger samhällsförändringen dess oskarpa konturer.

Men just därför att förändringen går så snabbt att vi inte hinner förstå den, så *ökar* behovet av lättillgänglig information om vår dåtid och samtid. Med andra ord – trots att tekniken gör att det är så lätt att sprida dokumentation så *ökar* behovet av ett ArkivCentrum.

Ett bra skyltfönster över vår dåtid och samtid ökar våra möjligheter att nå våra framtidsmål.

Just för att jag så många gånger försöker samla krafterna till samarbete för regionens utveckling, är jag extra glad över denna lysande idé att satsa på ett ArkivCentrum just förverkligas i vårt län. Den ökar våra chanser till att nå länets gemensamma vision om att vi tillsammans – enskilda människor, företag, organisationer och föreningar – ska ta vara på våra rika möjligheter. På så vis skapar vi en attraktiv mellansvensk region, en naturlig mittpunkt i Skandinavien, med ekonomisk tillväxt, kunskap och kompetens, ren luft och gröna skogar och en god livsmiljö för våra invånare...

ArkivCentrum har en tydlig uppgift i förverkligandet av denna vision...

Arkivet – en tidsmaskin. Eller vad hände med Eduard Graf?

av Göran Henrikson

Arkivarier är verksamma i gränssnittet mellan det förgångna och nutiden och arkiven är tidsmaskiner i vilka man kan göra hisnande resor i det nära och fjärran förflutna. Men arkiven är inte enbart riktade mot historien. Den romerske guden Janus, han som gett årets första månad dess namn, är det internationella arkivsamfundets symbol och har två ansikten, ett som är riktat bakåt och ett som är riktat framåt. Arkiven och arkivarierna säkrar den information vi idag producerar för framtiden. Det är en stor utmaning. Nu går vi in i historien.

I början av 1940 når ett nödrop från den begynnande judiska katastrofen i Centraleuropa det lugna Garphyttan. I den dagliga affärskorrespondensen kommer i januari det året ett brev från en av Garphyttans kunder i Tjeckoslovakien. Det är fabrikanter Eduard Graf från Mährisch-Ostrau. Hans brev är emellertid avsänt från Buczac i Ukraina. Förklaringen kommer i brevet:

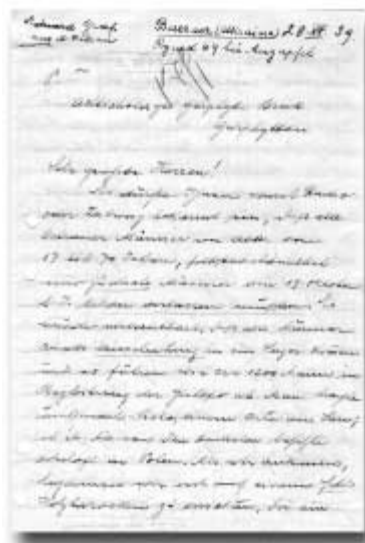
"Sehr geehrte Herren!" inleder Graf och fortsätter i svensk översättning: *"Det torde genom radio eller tidningar vara bekant, att alla män i Ostrau mellan 17 och 70 år, självfallet bara judiska män, tvingades lämna Ostrau den 17 oktober i år. Det meddelades, att alla män skulle till ett läger för omskolning och således för vi ca: a 1 200 man iväg under beledsagande av Gestapo."*

Man hade transporterats in i Polen där man tvingades börja bygga baracker. Efter ett par dagar hade tyskarna skilt ut köpmän och företagare från de andra judarna och marscherat iväg med dem. Efter ett par timmars marsch hade de överlämnats åt sig själva med uppmaningen att försöka ta sig över till Ryssland. *"Vi gick ca 18 mil"* fortsätter Graf *"och kom in i Ukraina. På vägen blev vi i ingenmansland beskjutna och överfallna av polska banditer som uppehåller sig i sko-*

garna – de plundrade oss på allt som vi hade med oss, kläder, pengar etc och så kom de, som inte hade skjutits eller sårats, nästan nakna hit."

Han berättar vidare att de tas väl om hand av den lokala judiska befolkningen. Graf's fru finns kvar hemma i Ostrau, meddelar han och ber Garphyttans bruk att förmedla en hälsning till henne, att han skrivit och att han är frisk. Graf ber vidare att de ska förmedla hans adress till hustrun. Han vet inte vad som hänt med firman, om den blivit "ariserad". Graf är emellertid förtröstansfull. Skulle det vara så, säger han, att han skulle häfta i skuld till Garphyttan, så skulle man inte göra sig några bekymmer. Han skulle ordna upp det hela efter kriget. *"Efter krigsslutet åker jag antingen tillbaka till Ostrau och skulle det inte vara möjligt till USA"*.

Vad hände med Graf? Vi vet inte. Garphyttan håller kontakten med ho-

Eduard Graf's brev till Garphyttan bruk skrevs den 28 november 1939 men kom fram till Garphyttan först den 16 januari 1940.

nom och hustrun ytterligare ett tag. Han talar om att söka inresa till Sverige. Ett foto är medsänt. I maj upphör kontakten och spåren upphör. Antagligen går Eduard Graf under i Förintelsen. När han skriver om flykten till Ukraina kanske han anar hotet, men vidden av det som väntade, kunde nog varken han eller hans affärskontakter i Närke föreställa sig.

Som i ett plötsligt ljus belyses ett människoöde ur det förgångna. Vi får ett namn, en bild, ett öde. En människa blir levande igen och räddas undan glömskan.

Naturligtvis är det inte så ofta vi konfronteras med världshistorisk dramatik på arkiven i Örebro län, men det händer, som detta exempel visar.

Arkiven i Örebro län speglar naturligtvis nog för det mesta en lugnare, men för den skull inte mindre intressant och angelägen historia. I de kommunala arkiven kan vi t ex studera den lokala politikens utveckling och beslutsfattande, följa en Harald Aronssons timrande på välfärdsbygget. I Landstingets omfattande arkiv finns ett oerhört värdefullt medicinhistoriskt material, som kommer att få sitt fulla värde när RSÖ blir ett universitetssjukhus och på ArkivCentrum Örebro län kan näringslivets och folkrörelsernas insatser för länets utveckling studeras.

Arkivens material handlar om människor. Historien är en konstruktion, har någon sagt. Det finns bara individers öden. Och lägger man örat försiktigt till arkivmagasinens väggar, så kan man höra dem, våra föregångare, tala till oss. Om sorger och glädjeämnen, om nöd och lust, om människans stund på jorden. Glöm oss inte, säger de, berätta om oss, håll oss kvar bland de levande! Arkiven upprätthåller tiden, är hopplänkare av levda och levande liv.

Arkiv och arkivverksamhet har fyra viktiga funktioner: För det första är de kulturinstitutioner och förvaltare av vårt gemensamma kulturarv. Såsom museerna förvaltar det materiella kulturarvet, förvarar och vårdar arkiven det skriftliga kulturarvet, svenska folkets kollektiva minne. I arkivens material kan vi söka våra rötter, finna fäste i nuet. I den snabba förändringens tid, i korsdraget från den amerikanska kulturen och mångkulturalismen har släkt- och lokalhistorisk forskning blivit en folkrörelse, en angelägen sådan.

För det andra är hanteringen av dokument i statlig och kommunal förvaltning underkastade ett regelverk som är väsentligt för medborgarnas rättssäkerhet, insyn och kontroll. Den skapade offentlighetsprincipen, som garanteras i tryckfrihetsförordningen, ger ju oss svenskar en helt unik insyn i vår överhets göranden och låtanden. Senare års "affärer" hade inte varit möjliga utan denna rättighet att ta del av skapade allmän handling. Arkivlagen från 1991 reglerar den offentliga sektorns arkivverksamhet och tillser till exempel att kommunerna på ett säkert sätt förvarar sina handlingar och ordnar och förtecknar dem. Oroande i ett längre perspektiv är offentlighetsprincipens svaga ställning i EU.

För det tredje är en rationell och säker dokumenthantering, planering och styrning av det enorma informationsflöde som strömmar genom förvaltningar, företag och organisationer en viktig uppgift för en modern arkivverksamhet. En genomtänkt styrning och gallring i dessa flöden är en förutsättning för all effektiv och kostnadsmedveten aktivitet. Arkivarierna ska inte endast finnas i slutänden av flödet, utan också i dess begynnelse. Vi ska se till, att informationsflödernas blodsystem inte slammar igen. Genom gallring av arkivhandlingar beslutar arkivarierna över vad som blir kvar till eftervärlden, en oändligt svår och ansvarsfull uppgift. Den skenande informationsteknikens utmaningar för arkivarierna vill jag endast antyda. Det finns stora risker för att vår oerhört informationstäta tid kommer att lämna stora svarta hål efter sig genom att ansträngningarna i utvecklingsarbetet av system och teknik inriktar sig på snabb tillgänglighet idag medan den

Hur gick det för fabrikant Eduard Graf?

långsiktiga tillgängligheten, de moderna informationsbärarnas lagringsbeständighet, försummas. Papper är ännu oöverträffat.

En variant eller fördjupning av kulturarvsuppgiften är för det fjärde att arkiven ska tillhandahålla material för forskning. Utan arkiv kan inget grundligt kunskapsökande äga rum. I arkiven söker inte bara släktforskarna sina rötter. De är verkstäder där samhälls- och kulturforskare skapar ny kunskap, nya bilder av verkligheten. Historiker, ekonomhistoriker, kulturgeografer, sociologer, statsvetare, etnologer, medicinare, omvårdnadsforskare och många andra använder arkiven som kunskapskällor.

Under sista året har arkivfrågor hamnat i centrum av det samhälleliga samtalet och modern historisk forskning har genom att utnyttja arkivmaterial ställt synen på vår egen 1900-talshistoria inför nya överraskande och i bland obehagliga perspektiv. Jag tänker på diskussionen om den svenska säkerhetspolisen och IB, om kravet på "alla papperen på bordet", tillgång till arkiven alltså, men också på frågan om det judiska guldet, som startade med att en vaktmästare på en schweizisk bank inte förstörde för banken belastande arkivinformer och som har lett till djupgrävningar i svenska arkiv av hur vi förhöll oss till Förintelsen och dess offer. Eduard Graf tänkte söka inresetillstånd till Sverige från Ukraina. Hann han söka? Släppte vi in honom? Det tunga svaret kan finnas i im-

migrationsmyndigheternas arkiv.

Arkivarien Maija Runcis har i en färsk doktorsavhandling lyft fram den svenska steriliseringspolitiken och ställt den under debatt. Att man i Sverige har fört en politik i modern tid med rashygieniska inslag förvånar många. Vår neutralitetspolitik verkar i mycket ha varit ett skenfäkteri när sten efter sten vänds i arkiven. Det är bra att vi vänder på stenarna. Det är nyttigt för vår självförståelse att konfronteras med arkivens inte alla gånger angenäma spegelbild av vårt samhälle. Att förtränga eller tysta historien är ingen bra metod.

Arkivverksamhet är således en mångfacetterad verksamhet, fylld av utmaningar och spännande möten. Den ställer stora krav på sina utövare. Nå hur ser det ut i vårt län? Situationen är förhållandevis god. I Örebro finns två större institutioner, det stora och välsköttade stadsarkivet och det nybildade Arkiv-Centrum bestående av de samverkande folkrörelse- och företagsarkiven. Här verkar också Landstingsarkivet med ett stort material men för få resurser. I varje kommun finns en arkivfunktion med mer eller mindre, oftast mindre, resurser. Tyvärr har inte alla kommunalpolitiker insett betydelsen av en väl fungerande arkivorganisation i sin kommun. Dessutom finns en rad spännande arkiv i länet; det Kulturhistoriska i Lindsberg, det Lokalhistoriska i Askersund, Folkrörelsearkivet i Karlskoga. Loka Brunns arkiv är en riktig godbit och bruksarkiven i Aspa, Skyllberg och Frövifors är tillgängliga för forskning. Ett väl fungerande samarbete binder också ihop arkiven i länet, stora som små. Det är således ganska väl bäddat för det nya universitetet och den forskning som kommer att bedrivas därifrån. Dock, det enda och viktiga som fattas för att lyckan och infrastrukturen för forskningen skulle vara fullständig, är att en stor del av källorna till länets historia ligger på landsarkivet i Uppsala. De borde hit. Men det är en helt annan historia. Välkomna till arkiven!

August Lagerström vid ungsocialisternas kongress i Stockholm under pingsthelgen 1926. Till höger med pipa Gustaf Sjöström, en av SAC-syndikalisternas grundare. Blundande i bakgrunden sitter sexualupplysaren Elise Ottesen-Jensen (Ottar). Kongressen biföll Ottars motion om en svensk motsvarighet till den tyska Jugendsweibe – en slags icke religiös konfirmationsed.

När Örebros arbetare började organisera sig

av August Lagerström

Då fackföreningsrörelsen började samla arbetarna till gemensam kamp för tillvaratagande av deras intressen bildades även i Örebro på 1890-talet de flesta ännu tillfinnandes fackföreningarna. Dessa tillsatte en centralstyrelse som hade att sammankalla till gemensamma möten och i övrigt ombestyrda angelägenheter som voro av intresse för alla organisationerna.

Skoarbetarefackföreningen var naturligtvis den livaktigaste, den bestod då endast av handskomakare från Ernst Olssons, Petrus Bergströms, Nederfelts m. fl. verkstäder. Det var före fabrikenas tid. Strejker förekommo väl åtskilliga i detta fack, såväl som sedemera i andra, men det viktigaste arbetarna genom föreningen lyckades tillkämpa sig var nog att bringa arbetsgivarna hålla verkstäder och tillbehör. Ett exempel, som snart följdes av skrädderiarbetarna.

1898 bildades Örebro Arbetarekommun för anslutning till det socialdemokratiska partiet. Namnet "kommun" hade troligen väckt ett visst uppseende inom arbetsgivarnas och s. k. storborgarnas kretsar eftersom ordföranden en dag blev enträget efterskickad, att stånda till förhör inför en mycket sträng myndighetsperson nämligen gamla fabriker Elgerus. Han ville nu ha reda på vad meningen var med allt detta; naturligtvis skulle det bli en imitation av Pariskommunen och nu skulle förstås Örebro arbetare börja leka revolution. Såsom en strängt gudfruktig o. kyrklig man, tillhörande kyrkorådet m. m., ville han också hemställa till såväl ordföranden, som hela den förskräckliga "kommunen" att inte hålla sina möten kl. 11 söndagsförmiddagarna, d. v. s. under gudtjänsttiden, så mycket respekt kunde de väl ändå ha för gammal god ordning och

fädernas kristna tro och sedvänjor

Att ordföranden pliktskyldigast rapporterade sagda förhör och förmaningar på nästkommande möte blev endast ett roligt nummer på dagordningen, vilket också senterades, såsom välbehövligt att blanda upp det trista i de allvarliga förhandlingarna. Kunde till ingen åtgärd föränleda. 23 år ha förflutit sedan dess, några parisrevolutioner har det inte blivit i Örebro, så den gamle kan vila lugn i sin grav.

Till kongressen i Stockholm 1898 då Landsorganisationen konstituerades sändes såsom ombud för skoarb. fackfören. F- O- Palmkvist, för Järn- och Metalls fackf. C. Eriksson och för arb.-kom. Aug Lagerström. Det var också skoarb. ff. som tog initiativet till bildandet av Folkets Hus-föreningen. Alla föreningssammanträden höllos intill hösten år 1900 i stora och lilla lokalen,

Ågatan 3 och sedemera i den av Folkets Hus-föreningen förhyrda lokalen i Gamla gatan 9.

Arbetarrörelsen växer

Under åren 1900–1902 stod den unga arbetarrörelsen i Örebro i jäsande växtkraft. Knappast en enda dag förgick utan möten o. sammanträden i den lilla föreningssalen med dess förrum och kök. Ofta pågick sammanträden i de tre rummen samtidigt och det var ”trångt om saligheten”, men livligt intresse. Under de låga taken kände sig alla som bröder och systrar i arbetareklassens befrielsebehov. Ännu hade inte politikens högmotsdjävul fått något grepp på ”församlingen” – först i och med rösträttsstrejken 1902, startandet av Örebro-Kuriren och försöket med uppsättande av en arbetarnas egen riksdagsmannakandidat (kakelugnsmakaren Mauritz Hultgren) började storpolskan.

Kvarlevande deltagare från dessa minnesvärda år äro i staden endast typograferna Magnusson, Bergman och Sandberg, skraddarna Thuell, Nordfelt och Finnström, kakelugnsmakarna Svensson och Erik Andersson, skomakarna Malmström, Vilh. Karlsson och Ernst Vesterberg, cementarb. Karlén och Julius Blixt (sedemera medarb. i Örebro-Kuriren, bror till F. O. Palmkvist) murarne Åsberg, och C. Aug. Andersson. (Kanske också några fler, som nedtecknaren härav ej f. t. kommer ihåg.)

Behovet av en arbetartidning

Nu började behovet av en arbetartidning göra sig alltmer gällande. En från Västerås kommen ”sambällsombudare”, som varit med åtskilligt förut i tidningsjobb, ombestyrde först utgivandet av en liten tidningslapp, som han kallade ”Raketen”. Pengar fanns inga till att börja med, 5 öre pr styck för 2.000 ex. och några annonser betäckte nätt och jämt tryckningskostnaderna. Detta var egentligen det första enkla försöket att utröna och väcka intresset för tidningsfrågan, vilket också lyckades så bra, att på ett kommunmöte tillsattes en kommitté, bestående av skomakarna F. O. Palmkvist, Fryklund, Valfrid Johansson, Olsson (allmänt känd under namnet Rössträtts-Olle) och svarvaren Aug. Lager-

ström, som skulle fortsätta med utgivandet av tillfällighetstidningar efter av den sistnämnde framlagd plan och sedan möjligen övergå till startandet av en veckotidning. Tre gånger gick det att få upplagorna tryckta i Örebro, men så lyckades det andra makter, som visst inte tyckte om tilltaget, att sätta p för den trafiken. Fjärde manusluntan skickades först till Lindesberg, men Bergslagspostens redaktör Nelsson, som först lovade utföra arbetet, returnerade alltihop – antagligen av fruktan för framtida konkurrens. Näja, så vart det omöjligt fortsätta den gången. Lyckligtvis så gick det jämt om jämt, med inkomster och utgifter, dock utan någon ersättning för allt arbete med redigering och distribuering. Obehag och alla slags tråkigheter i flera år efteråt blev det enda L-m fick för redigeringen o. det juridiska ansvaret.

Tidningsfrågan var dock ej därmed bragt ur världen. Agitationen fortsattes, en veckotidning skulle på ett eller annat sätt framskapas och så började bl. a. en livlig agitation bland godtemplarna som resulterade i, att de lyckades vid redaktörsvalet på ett kommunmöte tillsätta som redaktör en inom arbetarrörelsen alldeles okänd godtemplare Carl. A. Lindgren. Därmed hade från det hållet vunnits syftet, att göra tidningen till först och främst nykterhetsorgan, vad den sedan blev som språkrör för arbetareklassens ekonomiska kamp tycktes vara en bisak.

Underhandlingar hade under tiden förts av Julius Blixt med Zeisnitz i Stockholm att försöka få partiets veckotidning Folkbladet till Örebro, d. v. s. den skulle komma att kallas Örebro och Bergslagens Folkblad. Blixt och Lindgren reste till Stockholm för att vidare underhandla om saken. Z. hade då nyss avlidit, hans efterträdare kände inte alls till vad det var frågan om, i övrigt så tyckte Stockholmare att som det nu planerats och redan tillsatts redaktör av godtemplarna, så fick de väl också sköta om saken utan partiets hjälp.

Nu arbetades på två linjer. Från godtemplaresidan tillämnades i all tysthet ett bolag för Lindgren et consorters tidning, men samtidigt höllo några andra ett möte där tryckeriföreningen Närke bildades. Stadgar antogs, Blixt kilade iväg till länsstyrelsen, fick stadgarna

August Lagerström 1926.

omedelbart inregistrerade och så fick Lindgrenska koteriet finna sig i att vara föregångna.

Örebro-Kuriren ser dagens ljus

Äntligen började tidningen utkomma, den trycktes på Bohliniska tryckeriet vid Nygatan; Lindgren var nykterhetsredaktör men absolut främmande för den fackliga arbetarrörelsen. Efter ungefär tre månaders gästspel i Örebro rymde han en vacker natt till Amerika. Grundkapitalet var ett lån på 42 kr. ur Arbetarekommunens demonstrationskassa och för resten bara lån, små lån p. 1, 2, 5 kr o. s. v. här och där mest av skomakarna.

Det var en fredag, föregående tidningsnummers tryckningskostnad, 150 kr., måste erläggas senast kl. 4 för att få ut tidningen denna vecka. Det fattades en

tredjedel, var få tag i pengar? Det var en kvarts timma kvar till stängningsdags hos "Karolina" (pantbanken) på Nygatan. Den som nu "klarade skivan" var en fattig tjänsteflicka. Fastän nyförlovad och kär drog hon ringen av fingret, klockan, ett minne från föräldrahemmet, fick också följa med till "stampen", på dessa erhöles 25 kr. och så en månads-lön uttagen i förskott, En tjänsteflicka på källaren Tre Remmare gjorde denna insats och ringen såväl som klockan kunde aldrig lösas ut.

Det första direkta understödet till tidningen kom från Lanna stenhuggarefackförening, den första som tecknade andelar i tryckeriföreningen Närke. Sedan följde andelsteckningar efterhand och ett par tre då och då från föreningar i staden. Som redaktörer ha sedan framgent: Algot Holmblad (som tog hand om rodret dagen efter Lindgrens rymning) typograf Bergman, Carl Eriksson från Stockholm två gånger, Pär Axelsson, Hj. Larsson och nu Harald Åkerberg.

Ändamålet helgar medlen

Som det ofta händer att ändamålet får helga medlen, har det gått så även för Örebro-Kuriren. Från godtemplarehåll har det visserligen förhindrats intagande av rusdrycksannonser, men bryggeriannonser mottages tacksamt bara inte ölet omnämndes och dessutom var det de första åren som många "längschalar" från bryggerikontor räddade tidningens liv. Det var en lägre tid vanligt att formligen agitera för konsumtion av ett visst bryggeris tillverkningar och det var nog ölet som hade större åtgång än sockerdrickat för att inte tidningen skulle "gå i drickat".

Utrymmet har redan blivit för hårt anlita, därför har dessa anteckningar endast kunnat bli några korta fragment mäst ur Örebro-Kurirens historia, men arbetarrörelsens i Örebro historia är ju dess tidnings. Många ha mistat sympatierna för detta papper, som en gång var ämnat att bli en radikal arbetaretidning, de konservativa godtemplarintressena lyckades från början lägga sordin på instrumentet och sedan har där inte spelats några glada och upplivande melodier.

Långa spalter fotbollsreferat, reklamer för frälsningsarmén och annat som alls inte borde fylla utrymmet i en tidning,

som vill gälla för arbetaretidning har försumpat arbetarrörelsen tillräckligt länge, men, som det heter: ett folk har den regering det vill ha, så även med tidningen den eller den.

Ur Syndikalisten 20/8 1921

August Lagerström, träsvavare. Född den 1 maj 1862 i Floda socken, Södermanlands län. Elev vid Bie Folkhögskolas vinterkurs 1880–1881. Representerade Norrköpings Möbelarbetarefackförening vid Socialdemokraternas konstituerande kongress 1889. Från 1897, örebrokorrespondent i Folkbladet och Social-Demokraten under pseudonymen Fontän. Ordförande i Örebro Arbetarekommun under 1898 och representerade densamma vid LO:s konstituerande kongress samma år. Redaktör och ansvarig utgivare för tillfällighetstidningarna Raketen (1898), Pask-Kuriren och Demonstrations-Kuriren (båda 1900). Under 1910- och 1920-talen verksam som föredragshållare främst i antireligiösa och antimilitaristiska ämnen. 1920 utkom pamfletten Krig och kristendom. Samma år blev August medlem i syndikalistiska Örebro Lokala Samorganisation (LS), vars styrelse han tillhörde från 1921 och framåt. Från 1923 ledamot i Sverges Ungsocialistiska Förbunds centralkommitté. Knappt två månader före sin 70 års dag avled August Lagerström den 4 mars 1932.

1920 utgavs på Ungsocialistiska partiets förlag August Lagerströms religionskritiska och anti-militaristiska pamflett "Krig och Kristendom".

Lokalhistorisk kurs

I början av september startade en kurs i lokalhistoria på ArkivCentrum. Arrangör är Lokalhistoriska Sällskapet i samarbete med ArkivCentrum Örebro län och Folkuniversitetet. För något år sedan lade Högskolan ner sina lokalhistoriska kurser och det har sedan dess funnits ett behov av kvalificerade kurser i det alltmer populära ämnet lokalhistoria. Kursen blev snabbt övertäcknad och varannan tisdagskväll strömmar ett trettiotal entusiastiska lokalhistoriker till ArkivCentrums föreläsningssal för att ta del av olika experters föreläsningar om Örebro län. Lärarna har hämtats från Högskolan, Länsmuseet och arkiven i Örebro. Kursen, som är kronologiskt och tematiskt upplagd leds av Yvonne Bergman och Sören Klingnéus och fortsätter under våren med avslutning i maj månad.

Från stenåldersjägare till runristare, Örebro län under 9 000 år, Närke under medeltiden, Vad våra ortnamn berättar, Centralmakten och lokalsamhället möts. Närke och Örebro län 1500–1700, Bondebygd i förvandling är några av de intressanta föreläsningrubrikerna. I kursen ingår också skrivandet av en mindre uppsats på ett lokalhistoriskt tema.

Kursen kommer att ges fler gånger och intresserade kan ta kontakt med Yvonne Bergman på ArkivCentrum.

Köp Dina böcker på ArkivCentrum!

Ännu finns det kvar några exemplar av folkrörelsearkivets "kioskvältare" Doris, Snoddas och alla vi andra. Vårt oslagbara pris 100 kr!

Hyllrea

Skaffa billiga arkivhyllor till Ditt kontor eller lager. Företagsarkivet säljer ut av sina begagnade hyllor. Priset är 50 kr per hyllmeter inklusive hyllställningar och stag. Ett kanonpris. Prata med Håkan på ArkivCentrum, tfn 019–611 29 00.

Ny bok om brev

Arkivets brevprojekt har avsatt en ny och intressant bok. *Kära Brevvän* heter den och består av ca 200 brev skrivna av och till vanliga människor från 1850-talet fram till idag. Boken är på 300 sidor och utgiven av En bok för alla. Eva Dahlström har med sedvanligt varsamt handlag redigerat boken och den är försedd med vackra och kongeniala illustrationer av Ullabritt Jonsson. Genom människors brev speglas Sveriges förändring under 150 år. Verklighetsnära och gripande läsning garanteras. Naturligtvis erbjuder vi boken till specialpris för våra medlemmar. *Du får denna fantastiska bok för endast 50 kr.*

Unika örebrobilder

I början av 1860-talet utgav C A Rohloffs bokhandel i Örebro en serie om sex litografiska bilder med kända "vyer" från staden. Bilderna är mycket ovanliga, men det har lyckats oss att komma över en komplett serie och i samband med invigningen av Arkiv-Centrum har en mindre upplaga av dem tryckts. Bilderna är tecknade och litograferade av en dansk konstnär, Johan Thorsoe och föreställer Gamla teatern, Stora hotellet, "Örebro kyrka" d v s Nicolaikyrkan, Karolinska Läroverket, Slottet samt Örebro från östra sidan. Ett av Sveriges mest kända stentryckerier vid den här tiden, A J Salmssons i Stockholm har tryckt den första upplagan. Den ursprungliga bildstorleken har

bibehållits medan inramningen krympts något. Korten har måtten 210 mm x 148 mm. *Bilderna finns endast att få på ArkivCent-*

rum och kostar 50 kr för hela serien eller 10 kr st. Välkommen att skaffa bilderna från anno dazumal!

Ångslupen Hemfjärden passerar Örebro Nya Ångfärgeri och Kemiska Tvättanstält vid Slussen.

Sällskapet Gamla Örebro's fotosamling.

Nyinkommet på ArkivCentrum

Örebro Ångslups AB

Stora Mellösa Mekaniska Verkstad har lämnat in arkivhandlingar från det på Hjälmaren verksamma Örebro Ångslups Aktiebolag. Bolaget bildades 1896 och nedlades 1931. I arkivmaterialet som omfattar åren 1896 till 1905 ingår förutom bolagets räkenskapshandlingar även fraktböcker för bolagets båtar: ångsluparna Björksundet och Hemfjärden respektive ångfartyget Östernerike. (I arkivleveransen ingår även ångslupen Björksundets fraktböcker från perioden 1934–1938) Örebro Ångslups Aktiebolag bedrev förutom persontrafik även frakter av fisk, kräftor, jordbruks- och mejeriprodukter till Örebro. Från staden levererades specerier, bryggerivaror, maskindelar etc. till de olika hamnarna som anlöptes i Hem- och Mellanfjärdarna. Endast ångfartyget Östernerike seglade på Storhjälmaren. Det fartyget såldes dock redan 1900 till ångbåtsaktiebolaget Tärnan i Haparanda.

Caravan Club of Sweden

Den rikstäckande campingorganisationen som har sitt huvudsäte i Örebro har kompletterat sitt omfattande arkiv med samtliga sektioners protokoll och årsberättelser från 1950-talet fram till i dag.

Zinkgruvans baptistförsamling

I slutet av november lämnade Zinkgruvans baptistförsamling in sitt rikhaltiga arkiv. Bland annat finns protollen bevarade i obruten följd från församlingens start 1879 fram till 1987 samt en medlemsmatrikel från starten till 1921.

Gunnar Holms personarkiv

Detta arkiv innehåller Gunnar Holms egenhändigt författade levnadsminnen. De är maskinskrivna och omfattar sex inbunda band. Gunnar berättar där om sin uppväxt i värmländska Fryksdalen och om sitt yrkesliv vid bland annat Bergströms smedja i Almby, Örebro Vadd- och Yllefabrik och Örebro

slakteriförening. En tid var han också civilanställd vid livregementets grenadjärer. Han var även aktiv inom Svenska textilarbetareförbundets avdelning 107. Gunnar avled 1993.

Örebro Skarpskytteförening

Denna förening bildades 1861 och lades ner 1887. På arkivet fanns sedan tidigare bland annat medlemsförteckningar från 1863 till 1886. Nu har arkivet kompletterats med bland annat mycket intressanta räkenskaper från 1864 till 1882 samt några gamla fotografier.

Örebro lantbruksklubb

En annan gammal anrik organisation har lämnat in sitt arkiv. Örebro lantbruksklubb bildades 1888 med syfte att främja lantushållningen och "att utgöra ett opolitiskt föreningsband mellan för jordbruket och dess binäringar intresserade personer inom Örebro län". Arkivet innehåller bland annat protokoll och matriklar från starten.

Centrala Verkstäderna

Den anrika fackföreningen Svenska järnvägsmannaförbundet avdelning 50:s arkiv har vid ett flertal tillfällen under hösten kompletterats med material från

Örebro Skarpskyttars musikkår laddar upp för insats med pukor och trumpeter.

Sällskapet Gamla Örebro's fotosamling.

CV:s många fackklubbar och CV:s socialdemokratiska förening.

Ervalla arbetarekommun

Ett helt nyinkommet arkiv är den i år nedlagda socialdemokratiska föreningen i Ervalla. Materialet innehåller bland annat protokoll från nystarten 1938 och framåt. En socialdemokratisk arbetarekommun hade bildats redan 1914 men gått över till Socialdemokratiska vänsterpartiet 1917.

Samma leverans innehöll även Axbergs ABF-avdelning, Axbergs socialdemokratiska samarbetskommitté och Ervalla föreläsningförening

Varuhuset Härold

Under hösten har ArkivCentrum fått in delar av Varuhuset Härolds och Hagenfeldts-affärernas arkiv.

Den 17 februari 1926 startade bröderna Gustav och Martin Israelsson Aktiebolaget Nordiska Varukompaniet. Med i bolaget var också bröderna Israelssons far grosshandlaren A. H. Israelsson. Bolagets verksamhet skulle ha till ändamål ”att driva handelsrörelse jämte annan därmed förenlig verksamhet”. Aktiekapitalet tecknades för 30000 kr. Det största kapitalet bidrog grosshandlaren A. H. Israelsson med, men några vidare intressen i det nya bolaget hade han inte och redan 1932 blev sönerna i huvudsak ensamma ägare. Dessa

bytte namn 1928 till det senare mer kända Hagenfeldt.

Redan 1927 ändrades företagets namn till Aktiebolaget Sparkontosystemet. Vid ett extra sammanträde den 15 juli 1934 beskrivs den första tidens verksamhet: ”När Aktiebolaget Sparkontosystemet startade sin verksamhet för åtta år sedan, blev rörelsen upplagd efter helt och hållet andra grunder än de, som tillämpas den dag i dag är. Alla varor betalades då i förskott. Förskottsinsbetalningarna uppsamlades på särskilda 'sparkonton' i Postgirokontoret i Stockholm. Dessa konton stodo under ombudets och bolagets gemensamma kontroll. En beställd vara levererades således till kunden, först när densamma blivit till fullo betald i förskott, och därefter uttogs från respektive 'sparkonto' ett belopp, som motsvarade köpeskillingen. Detta var det sk 'Sparkontosystemet', efter vilket firman erhöill sitt namn.”

Ganska snart hade dock detta sparkontosystem ersatts med ett avbetalningssystem.

I juli 1934 bytte bolaget följaktligen namn till Varuhuset Härold Aktiebolag. Vid denna tid hade postorderaffärens depåer runt om i landet vuxit till mindre butiker. Konceptet var att man skulle föra de allra flesta av hemmets varor, men kanske inte ha allt för många olika sorter av varje vara.

1937 startades såsom ett dotterbolag Örebro konfektionsfabrik AB. En ny och modern kontors- och fabriksbyg-

nad uppfördes vid hörnet Järntorgsgatan och Östra Bangatan. Den egna fabriken blev nu huvudleverantör av herr-, dam- och barnkläder. I början av 1940-talet sysselsattes närmare tusentals personer inom Varuhuset Härold med dotterbolag.

I början av 1960-talet, när Gustav Hagenfeldts son Jan hade tagit över chefskapet för rörelsen, koncentrerades verksamheten till att omfatta endast kläder. Nya och större klädbutiker öppnades runt om i landet, nu också med det nya namnet Hagenfeldt. Under 1970- och 1980-talen var Hagenfeldt en av landets största klädkedjor.

1990 såldes det gamla familjeföretaget till KE Bolaget kom senare i norsk ägo, vilka nya ägare i år beslutat att avveckla namnet Hagenfeldt och istället helt satsa på Dressman-kedjan.

Sten Pantzar AB

I slutet av november räddades herr-ekiperingsaffären Sten Pantzars arkiv till eftervärlden. Affären öppnades 1967 och lades ner den sista november 1998. Arkivet omfattar huvudsakligen räkenskaper och reklam.

Den nöjde kunden Gunnar Johansson i Göteborg beställer sin andra kostym från Varuhuset Härold 1935.

B-Föreningsbrev

Avsändare:
ArkivCentrum Örebro län
Nikolaigatan 3
702 10 ÖREBRO

Arkivens Dag

Den 7 november var en märkesdag för arkiven i Sverige. Då hölls Öppet Hus i alla arkiv från Ystad i söder till Kiruna i norr. Arkivens Dag var arkivsektorns första gemensamma nationella manifestation i Sverige. Arkivens dag blev en framgång. Plötsligt blev denna relativt undanskymda och diskreta verksamhet synlig. Över hela riket vimlade det av presskonferenser, tidningsartiklar, Öppet Hus, utställningar, m.m. En tidning trycktes upp i 70 000 exemplar som spreds över landet, SJs kulturvagn gick mellan rikets tre största städer med en arkivutställning där Marjasins kvitton samsades med Jonas Gardells skolbetyg och Ingemar Stenmarks skidmössa.

Också i Örebro län var det Arkivens Dag. Drygt 800 personer besökte de elva arkiv som hade öppet hus den 7 november. De intresserade kunde se på framtaget material, gå en tipspromenad, dricka kaffe med kakor bakade på gamla recept, göra datorsökningar efter slakten osv. På Länsmuseet hade arkiven i Örebro samlats kring en utställning på temat Örebro 1898. Den var öppen i en månad och har besökts av 1 834 personer. Utställningen beledsagades av fyra föreläsningar.

Till utställningen hade Håkan Henriksson gjort en digital stadspromenad, där man med en dators hjälp kan vandra runt på stadens gator och se på hus, affärer och företag. Denna "promenad" kan den intresserade nu företa på ArkivCentrums besökardator. Välkomna.

Årsmöte om demokrati

Har folkstyret en chans? Detta kommer att diskuteras måndagen den 29 mars 1999 på Folkrorelsearkivets årsmöte. Gästtalare blir förre kulturministern *Bengt Göransson*. Mötet hålls i det vackra ordenshuset i Hällabrottet. Denna nyrestaurerade samlingslokal är en pärla bland ordenshus uppförd i vacker och tidstypisk jugendstil. Säkert kommer

denna inramning att inspirera IOGT-aren Göransson, känd som en lysande talare, till funderingar kring demokratin, det postmoderna samhället och folkrörelserna. Bengt Göransson är ordförande för den statliga demokratiutredningen, vars huvudsekreterare är Erik Amnå på Högskolan i Örebro. Boka redan nu in denna spännande kväll.

*Tomten gör en drickapaus.
Ur reklam för Norlings bryggeri julen 1939.*

ArkivCentrum Örebro län

Nikolaigatan 3
702 10 Örebro
tfn: 019-611 29 00
fax: 019-611 81 20
hemsida: <http://www.arkivcentrum.t.se>
e-post: arkivcentrum@arkivcentrum.t.se